

Original Article

महाराष्ट्र राज्याच्या वित्तीय स्थितीचा आढावा

डॉ. डी. आर.धेडे

प्रोफेसर व विभाग प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग, यशवंतराव चव्हाण वारणा महाविद्यालय वारणानगर, ता. पन्हाळा, जि. कोल्हापूर

Email: dharmadhede@gmail.com

Manuscript ID:

JRD -2025-170911

ISSN: 2230-9578

Volume 17

Issue 9(A)

Pp.53-58

September 2025

घोषवारा

राजस्व ही संकल्पना फार प्राचीन काळापासून प्रचलित आहे. वेगवेगळ्या अर्थशास्त्रज्ञांनी आणि विचारवंतांनी राजस्वाच्या वेगवेगळ्या पद्धतीने व्यापक व संकुचित व्याख्या केलेले आहेत. अर्थशास्त्रामध्ये राजस्वाच्या दृष्टीने पैसा मिळविण्याचे स्रोत किंवा मार्ग कोणते, तसेच पैसा खर्च करण्याची क्षेत्रे कोणती असा होतो. थोडक्यात, सार्वजनिक सत्तेचे पैसा प्राप्त करण्याचे व ते खर्च करण्याचे कार्य असा होतो. महाराष्ट्र राज्य हे एक आर्थिक प्रगत राज्य म्हणून ओळखले जाते, तेव्हा महाराष्ट्र राज्याच्या वित्तीय स्थितीचा आढावा सदरच्या शोध निबंधातून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे

Keyword: वित्तीय, महसूल, जमा, खर्च, उत्पन्न, तुट, कर, अंदाजपत्रक, कर्ज, जी. एस.टी., राज्य, अंदाज, शिल्लक, लाभ इ.

प्रस्तावना

देशाच्या आणि राज्यांच्या आर्थिक विकासामध्ये सार्वजनिक वित्ताची भूमिका अतिशय महत्वाची आहे. राजस्व ही संकल्पना फार प्राचीन काळापासून प्रचलित आहे. वेगवेगळ्या अर्थशास्त्रज्ञांनी आणि विचारवंतांनी राजस्वाच्या वेगवेगळ्या पद्धतीने व्यापक व संकुचित व्याख्या केलेले आहेत. आयव्यय म्हणजे सरकारी जमा खर्च किंवा पैशाचा हिशोब असा जरी गृहीत धरला असला तरी अर्थशास्त्रामध्ये राजस्वाच्या दृष्टीने पैसा मिळविण्याचे स्रोत किंवा मार्ग कोणते, तसेच पैसा खर्च करण्याची क्षेत्रे कोणती असा होतो. थोडक्यात, सार्वजनिक सत्तेचे पैसा प्राप्त करण्याचे व ते खर्च करण्याचे कार्य असा होतो. या संदर्भात प्रो. फिंडले शिरास यांनी महत्वाची व्याख्या केलेली आहे ती अशी की, सार्वजनिक सत्तांच्या उत्पन्न प्राप्त करण्याच्या आणि खर्च करण्याच्या पद्धतीशी ज्यांचा संबंध आहे त्या शास्त्राला राजस्व किंवा सार्वजनिक आयव्यय असे म्हणतात.

यावरून सार्वजनिक वित्ताची काही वैशिष्ट्येही दिसून येतात ती अशी की, सार्वजनिक आयव्यय हे सार्वजनिक सत्तांच्या अर्थव्यवहारांची समीक्षा करणारे शास्त्र आहे, सरकारच्या अर्थकारणाचा अभ्यास केला जातो, सार्वजनिक आयव्यय हा विषय अर्थशास्त्र व राज्यशास्त्र यामधील महत्वाचा दुवा आहे आणि सामाजिक न्याय व महत्तम सामाजिक लाभ यांचा विचार केला जातो. महाराष्ट्र राज्य हे एक आर्थिक प्रगत राज्य म्हणून ओळखले जाते, तेव्हा महाराष्ट्र राज्याच्या वित्तीय स्थितीचा आढावा सदरच्या शोध निबंधातून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे:-

- १) महाराष्ट्र राज्याच्या कर महसुलाचा अभ्यास करणे.
- २) महाराष्ट्र राज्याच्या कर महसुली खर्चाचा अभ्यास करणे.
- ३) महाराष्ट्र राज्याचा इतर राज्यांशी वित्तीयबाबतचा तौलनिक अभ्यास करणे.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

Address for correspondence:

डॉ. डी. आर.धेडे, प्रोफेसर व विभाग प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग, यशवंतराव चव्हाण वारणा महाविद्यालय वारणानगर, ता. पन्हाळा, जि. कोल्हापूर

How to cite this article:

धेडे, . डी. आर. (2025). महाराष्ट्र राज्याच्या वित्तीय स्थितीचा आढावा. Journal of Research and Development, 17(9(A)), 53-58. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17510227>

Quick Response Code:

Website:

<https://jrdrv.org/>

DOI:

[10.5281/zenodo.17510227](https://doi.org/10.5281/zenodo.17510227)

संशोधन पद्धती- सदरच्या शोधनिबंध संशोधनाचा प्रकार हा वर्णनात्मक स्वरूपाचा आहे. संकलित आकडेवारीचा अभ्यास करून महाराष्ट्र राज्याच्या आर्थिक स्थितीचे विश्लेषण या शोध निबंधामध्ये केलेले आहे. हा शोध निबंध केवळ दुय्यम साधनसामग्रीवर आधारित आहे. भारत सरकार व महाराष्ट्र सरकार यांचे आर्थिक अहवाल व आकडेवारी यांचा उपयोग केलेला आहे. यामध्ये प्रामुख्याने महाराष्ट्राचा आर्थिक अर्थसंकल्प, भारत सरकारचे आर्थिक विभागाचे अहवाल, भारतीय रिझर्व्ह बँकेचे प्रकाशित दस्तऐवज, शैक्षणिक जर्नल्स, शोध निबंध तसेच संदर्भ पुस्तके इत्यादींचा वापर केलेला आहे. तसेच आकडेवारीचे विश्लेषण करण्यासाठी आवश्यक त्या ठिकाणी तक्त्यांचा व टक्केवारीचा वापर केलेला आहे.

महत्व:- स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारत सरकारने संघीय वित्त व्यवस्थेचा अवलंब केलेला आहे. यामध्ये प्रामुख्याने केंद्र सरकार व राज्य सरकारे आणि स्थानिक स्वराज्य संस्था यांचा समावेश होतो. केंद्र सरकारकडे वित्तीय क्षेत्र संचालनाचे अधिकार आहेत. घटक राज्यांच्या अखत्यारित संपूर्ण राज्यातील ग्रामीण व शहरी अशा एकूण तीन स्तरीय वित्तीय व्यवस्था येतात. केंद्रीय पातळीवरील वित्तीय रचनेप्रमाणेच राज्य पातळीवरील वित्तीय रचनेला अनन्यसाधारण महत्व दिले जाते. विशेषता कर, जीएसटी, शुल्क, कर्ज, अनुदान हे सर्व राज्याच्या उत्पन्नाचे स्रोत आहेत तसेच पायाभूत सुविधा, शिक्षण, आरोग्य, रोजगार निर्मिती, गरीब कल्याण योजना, प्रशासकीय खर्च इत्यादी राज्याच्या खर्चाची प्रमुख क्षेत्रे आहेत. महाराष्ट्र राज्य हे नेहमीच विकासाच्या बाबतीत आघाडीवर असणारे राज्य आहे. म्हणूनच महाराष्ट्र राज्याच्या वित्तीय स्थितीचा आढावा सदरच्या शोध निबंधातून घेण्यात आलेला आहे.

अभ्यासाचा कालावधी:- सदरच्या शोध निबंधात ज्या ज्या घटकांचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे, तसेच ज्या घटकांची आकडेवारी संकलित करण्यात आलेली आहे ते सर्व घटक व आकडेवारी सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीतील आहे.

गृहीतक:- महाराष्ट्र राज्याच्या महसुली जमा व महसुली खर्च यामध्ये सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली आहे. तसेच देशाला वस्तू व सेवा करापासून सर्वात जास्त उत्पन्न मिळवून देणारे महाराष्ट्र राज्य आहे.

महाराष्ट्र राज्याचे महत्वाचे वित्तीय निर्देशक (जमा - खर्च व शिल्लक - तुट) :- सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीतील महाराष्ट्र राज्यातील महत्वाच्या राजकोषीय निर्देशकाचा तपशील पुढील क्रमांक १ मध्ये देण्यात आलेला आहे.

तक्ता क्रमांक १

वित्तीय निर्देशक (जमा - खर्च व शिल्लक - तुट) (कोटी रुपये)

घटक	वर्ष				
	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	२०२२-२३	२०२३-२४
१) महसुली जमा	२,८३,१९०	२,६९,४६८	३,३३,३,१२	४,०५,६७८	४,८६,११६
अ) कर महसूल	२,२५,१६८	२,००,७५९	२,७५,२४५	३,३७,४८७	३,९६,०५२
ब) करेतर महसूल	५८,०२२	६८,७०९	५८,०६६	६८,१९१	९०,०६४
२) महसुली खर्च	३,००,३०५	३,१०,६१०	३,४९,६८६	४,०७,६१४	५,०५,६४७
अ) व्याज देयक	३३,५६१	३६,९७०	४०,१५८	४१,६८९	४८,५७८
ब) प्रशासकीय सेवा	२६,८३१	२५,७०५	३०,११८	३४,१५७	४०,३८६
क) निवृत्ती वेतन इतर सेवा	२७,९७०	३२,५५०	३८,७८९	४३,३९१	४६,३१५
३) महसुली तुट	१७,११६	४१,१४२	१६,३७४	१,९३६	१९,५३२
४) भांडवली जमा	८२,७१९	१,२३,७५४	१,०९,०९१	१,००,२६८	१,६९,९९७
४.१) निव्वळ भांडवली जमा	५८,०९४	६६,१६८	७३,०५८	५५,४७३	१,१४,०००
अ) कर्जाची वसुली	१,६१५	१,६१२	१,१७९	६४३	२,४२७
ब) इतर भांडवली जमा	०	०	०	०	०
क) कर्ज व इतर देणी	५६,४७९	६४,५५५	७१,८७९	५४,८३०	१,११,५७४
५) भांडवली खर्च	७८,३६१	९१,११५	८५,१४०	१,११,३०३	१,५०,८४८
६) एकूण जमा	३,६५,९०९	३,९३,२२२	४,४२,४०३	५,०५,९४६	६,५६,११३
७) एकूण खर्च	३,७८,६६७	४,०१,७२५	४,३४,८२५	५,१८,९१७	६,५६,४९५
८) आकस्मिकता निधीकडे विनियोजन	१५,३५०	१,५००	००	२००	००
९) अर्थसंकल्पीय तुट	- २,५९३	७,००३	७,५७७	१२,७७२	३८२

१०) राजकोषीय तुट	५३,८८६	७१,५५८	६४,३०२	६७,६०२	१,११,९५६
११) प्राथमिक तुट	२०,३२५	३४,५८८	२४,१४४	२५,९१३	६३,३७८
१२) कर्जाचा भार	४,५१,११७	५,१९,०८६	५,७६,८६८	६,२९,२३५	७,११,२७८

आधार:- वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

तत्का क्रमांक १ वरून असे स्पष्ट होते की, सन २०१९-२० च्या तुलनेत २०२३-२४ मध्ये महसुली जमेमध्ये ७१% नी वाढ झालेली आहे. तसेच याच कालावधीमध्ये महसुली खर्चात ६८% नी वाढ झालेचे दिसून येते. त्याचबरोबर सन २०१९-२० ते २०२३-२४ या कालावधीमध्ये एकूण जमेत ७९% नी वाढ झालेली आहे. तर याच कालावधीमध्ये एकूण खर्चात ७३% नी वाढ झालेली आहे. सन २०१९-२० ते २०२३-२४ या सहा वर्षांच्या काळात राजकोषीय तुट १०७ % नी वाढलेली आहे. याशिवाय भांडवली जमा आणि खर्च, महसुली तूट, अर्थसंकल्पीय तूट, ऋणभार इत्यादीमध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल झाल्याचे दिसून येतात.

महाराष्ट्र राज्याचा घटक निहाय महसुली जमा :- सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीतील महाराष्ट्र राज्याचा घटक निहाय तपशील पुढील तत्का क्रमांक २ मध्ये देण्यात आलेला आहे.

तत्का क्रमांक २

घटक निहाय महसुली जमा (कोटी रुपये)

वर्ष	कर महसूल			करेत्तर महसूल			केंद्र शासनाकडून प्राप्त अनुदाने	एकूण महसुली जमा
	स्वतःचा कर महसूल	केंद्रीय करातील हिस्सा	एकूण	व्याजाच्या जमा रक्कमा	इतर करेत्तर महसूल	एकूण		
२०१८-१९	१,८७,५३८	४१,९५३	२,२९,४९१	४,१९१	११,६५२	१५,८४३	३३,६६२	२,७८,९९६
२०१९-२०	१,८८,९७१	३६,१९७	२,२५,१६८	३,२७१	११,०२६	१४,२९७	४३,७२५	२,८३,१९०
२०२०-२१	१,६४,२८०	३६,४७९	२,००,७५९	२,२८६	१३,६८९	१५,९७५	५२,७३३	२,६९,४६८
२०२१-२२	२,२०,९८२	५४,२६३	२,७५,२४५	२,६१७	१६,६९०	१९,३०७	३८,७६०	३,३३,३१२
२०२२-२३	२,७७,५८४	५९,९०३	३,३७,४८७	२,४३०	१४,३४६	१६,७७६	५१,४१४	४,०५,६७८
२०२३-२४	३,२६,३९८	६९,६५४	३,९६,०५२	३,०००	२१,६२०	२४,६२०	६५,४४४	४,८६,११६
२०२४-२५	३,४३,०४०	७६,९३२	४,१९,९७२	३,१५०	२३,६२५	२६,७७५	५२,७१५	४,९९,४६३

आधार:- वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

तत्का क्रमांक २ वरून असे स्पष्ट होते की, सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या सात वर्षांच्या कालावधीत एकूण कर महसूलात ८३% नी वाढ झाली आहे. त्याच कालावधीमध्ये राज्याच्या स्वतःचा कर महसूलात ८२ % नी वाढ झालेली आहे. तसेच २०१८-१९ च्या तुलनेने २०२४-२५ मध्ये करेत्तर एकूण महसूलात ६९ % नी वाढ झालेली आहे आणि एकूण महसुली जमेत ७९% नी वाढ झालेली आहे.

महाराष्ट्र राज्याचा घटक निहाय स्वतःचा कर महसूल:- सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीतील महाराष्ट्र राज्याचा घटक निहाय स्वतःचा कर महसूल याबाबतचा तपशील पुढील तत्का क्रमांक ३ मध्ये देण्यात आलेला आहे.

तत्का क्रमांक ३

घटक निहाय स्वतःचा कर महसूल (कोटी रुपये)

घटक	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	२०२२-२३	२०२३-२४	२०२४-२५
वस्तू व सेवा कर	८२,३५२	८२,६०२	६९,९४९	९७,३०५	१,२१,२५६	१,४४,७९१	१,५५,७५६
विक्री कर	३५,७२५	३७,७८६	३३,१६०	४५,९२४	५४,५६८	६२,०५०	६२,५००
मुद्रांक व नोंदणी शुल्क	२८,५४५	२८,७०७	२५,४२८	३५,५९४	४५,२८६	५१,५००	५५,०००
राज्य उत्पादन शुल्क	१५,३२१	१५,४२८	१५,०८९	१७,२२१	२१,५०७	२९,०००	३०,५००
विजेवरील कर व शुल्क	१०,०८५	९,६१९	८,३५४	८,३८४	१४,७२१	१४,०००	१४,१८०
वाहनांवरील कर	८,६१३	८,४६७	६,६५५	९,०८०	११,७४०	१५,०००	१४,८७५
जमीन महसूल	२,०८८	२,१५५	२,०६३	३,०६५	२,४३१	२,५००	३,०००
उत्पन्न व खर्चावरील इतर कर	२,५८३	२,५०२	२,४७४	२,६५२	२,९३१	४,०००	३,५००
माल व प्रवाशी कर	८३७	७७३	१३	३९४	१,५८२	१,७६०	१,७६०

विक्रीय वस्तु व सेवेवरील इतर कर व शुल्क	१,३८९	९३२	१,०९७	१,३६४	१,५६२	१,७९७	१,९७०
कृषी उत्पावनावरील कर	०	०	२	०	०	०	०
एकूण	१,८७,५३८	१,८८,९७१	१,६४,२८०	२,२०,९८२	२,७७,५८४	३,२६,३९८	३,४३,०४०

आधार:- वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

तक्ता क्रमांक ३ वरून असे स्पष्ट होते की, ३ सन २०१८-१९ च्या तुलनेत २०२१-२२ मध्ये घटक निहाय स्वतःच्या कर महसुलात १७ % नी वाढ झालेली आहे. सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीमध्ये घटक निहाय स्वतःच्या कर महसुलात ८२ % नी वाढ झालेली आहे.

महाराष्ट्र राज्याचा घटक निहाय महसुली खर्च :- सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीतील महाराष्ट्र राज्याचा घटक निहाय महसुली खर्चाचा तपशील पुढील तक्ता क्रमांक ४ मध्ये देण्यात आलेला आहे.

तक्ता क्रमांक ४

घटक निहाय महसुली खर्च (कोटी रुपये)

वर्ष	वेतन व मजुरी	निवृत्ती वेतन	व्याज	अर्थसाहाय्य	सहाय्यक अनुदाने (वेतनेत्तर)	इतर	एकूण महसुली खर्च
२०१८-१९	८०,२०६	२६,५४५	३४,०२१	२७,३९८	७१,१६२	२७,६९०	२,६७,०२२
२०१९-२०	१,००,८०६	३६,०८०	३३,५६१	२८,३८६	६९,८२९	३१,६४३	३,००,३०५
२०२०-२१	९९,६११	४१,१९४	३६,९७०	४०,८६२	६८,९२९	२३,०४४	३,१०,६१०
२०२१-२२	१,०७,७७६	४९,११५	४०,१५८	२९,१३७	८३,२५४	४०,२४६	३,४९,६८६
२०२२-२३	१,२४,३२५	५४,५७२	४१,६८९	४३,१५९	१,००,१९६	४३,६७३	४,०७,६१४
२०२३-२४	१,४२,७१८	६०,४४६	४८,५७८	५२,४८४	१,४५,०५१	५६,३७१	५,०५,६४७
२०२४-२५	१,५९,०७१	७४,०११	५६,७२७	३३,०६३	१,३६,१६५	६०,४७७	५,१९,५१४

आधार:- वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन

तक्ता क्रमांक ४ वरून असे स्पष्ट होते की, सन २०१८-१९ आणि २०२४-२५ या कालावधीमध्ये वेतन व मजुरी यावर होणाऱ्या खर्चात ९८ % नी वाढ झालेली आहे. तसेच याच कालावधीमध्ये वेतनेत्तर सहाय्यक अनुदानात ९१ % नी वाढ झालेली आहे. याचबरोबर २०१८-१९ च्या तुलनेत २०२४-२५ मध्ये एकूण महसुली खर्चात ९४ % नी वाढ झालेली आहे.

महाराष्ट्र राज्याचा क्षेत्र निहाय वार्षिक कार्यक्रमावरील खर्च:- सन २०२२-२३ ते २०२४-२५ या कालावधीतील महाराष्ट्र राज्याचा क्षेत्र निहाय वार्षिक कार्यक्रमावरील खर्चाचा तपशील पुढील तक्ता क्रमांक ५ मध्ये देण्यात आलेला आहे.

तक्ता क्रमांक ५

क्षेत्र निहाय वार्षिक कार्यक्रमावरील खर्च (कोटी रुपये)

क्षेत्र	२०२२-२३		२०२३-२४		२०२४-२५	
	झालेला खर्च	टक्केवारी	अपेक्षित खर्च	टक्केवारी	प्रस्तावित निधी	टक्केवारी
शेती व संलग्न कार्ये	१६,००५	१०.७	२३,३८१	१०.१	१४,३६७	७.५
ग्राम विकास	६,९०९	४.६	८,२८३	३.६	७,१५०	३.७
विशेष क्षेत्र विकास	२३१	०.१	४२५	०.२	४२५	०.२
पाटबंधारे आणि पूरनियंत्रण	१०,८०३	७.२	१६,८५१	७.३	१८,१६९	९.५
ऊर्जा	१४,३४६	९.६	१६,१११	७.०	१३,७९०	७.२
उद्योग व खनिजे	९२०	०.६	३,३२८	१.४	१,९९३	१.०
वाहतूक आणि दळणवळण	३०,६६९	२०.५	३२,५४४	१४.०	३५,६६७	१८.६
विज्ञान, तंत्रज्ञान, पर्यावरण	२४७	०.२	५२६	०.२	३३५	०.२
सर्वसाधारण आर्थिक सेवा	१,४९०	१.०	२,७१६	१.२	३,२७२	१.७
सामाजिक व सामुहिक सेवा	५८,४५५	३९.०	१,१०,९८८	४७.९	७६,७२१	४०.०
सर्वसाधारणसेवा	६,४१०	४.३	१०,४४०	४.५	१३,८६३	७.२
इतर कार्यक्रम	३,३७६	२.२	६,०५८	२.६	६,२४८	३.२
एकूण	१,४९,८६२	१००	२,३१,६५२	१००	१,९२,०००	१००

आधार:- नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन

तक्ता क्रमांक ५ वरून असे स्पष्ट होते की, सन २०२२-२३ मध्ये घटक निहाय वार्षिक एकूण खर्चाच्या ३९ टक्के प्रत्यक्ष खर्च हा सामाजिक व सामुहिक सेवांवर झालेला आहे. सन २०२३-२४ मध्ये सामाजिक व सामुहिक सेवांवर एकूण खर्चाच्या ४७.९% खर्च अपेक्षित होता. तर सन २०२४-२५ मध्ये घटक निहाय एकूण खर्चाच्या ४०.९% खर्च हा सामाजिक व सामुहिक सेवांवर प्रस्तावित होता.

महाराष्ट्र राज्याचा इतर राज्यांशी स्वतःचा महसुली जमा व खर्च याबाबतचा तौलनिक अभ्यास:-

सन २०२३-२४ मधील स्वतःचा महसुली जमा व खर्च याबाबतच्या तौलनिक अभ्यासाचा तपशील पुढील तक्त्या क्रमांक ६ मध्ये देण्यात आलेला आहे.

तक्ता क्रमांक ६

इतर राज्यांशी महाराष्ट्राचा महसुली जमा व खर्च याबाबतचा तौलनिक अभ्यास (कोटी रुपये)

राज्य	स्वतःचा कर महसूल		महसुली जमा		महसुली खर्च	
	रक्कम	स्थूल राज्य उत्पन्नाशी टक्केवारी	रक्कम	स्थूल राज्य उत्पन्नाशी टक्केवारी	रक्कम	स्थूल राज्य उत्पन्नाशी टक्केवारी
आंध्र प्रदेश	८५,९२२	६.०	१,७३,७६७	१२.१	२,१२,४५०	१४.८
बिहार	५०,४००	५.९	२,१४,४९४	२५.१	२,५०,०२४	२९.३
छत्तीसगड	४०,६००	८.०	१,११,३५०	२२.०	१,२७,०२०	२५.१
गुजरात	१,३४,०७६	५.५	२,१५,७९३	८.९	१,९७,१७५	८.१
कर्नाटक	१,६०,३०३	६.४	२,२६,७८०	९.१	२,४०,७३१	९.६
मध्य प्रदेश	८७,५४५	६.४	२,३१,७३३	१७.०	२,३१,११२	१७.०
महाराष्ट्र	३,२६,२८१	८.१	४,८६,११६	१२.०	५,०५,६४७	१२.५
राजस्थान	१,१०,६०१	७.२	२,३७,६७२	१५.६	२,६७,७४४	१७.५
तामिळनाडू	१,७०,१४७	६.३	२,७२,५७७	१०.०	३,१७,४८४	११.७
तेलंगणा	१,११,७९८	७.४	१,६९,०९०	११.३	१,६७,३८५	११.१
उत्तर प्रदेश	२,१३,०६५	८.४	५,२५,२१८	२०.६	४,५४,७७१	१७.८
पश्चिम बंगाल	९२,७४२	५.५	२,०८,६५९	१२.३	२,३६,९१२	१३.९

आधार:- भारतीय रिझर्व्ह बँक - अहवाल

तक्ता क्रमांक ६ वरून असे स्पष्ट होते की, सन २०२३-२४ मध्ये स्वतःच्या कर महसुली जमेत महाराष्ट्र राज्याचा पहिला क्रमांक लागतो. त्या खालोखाल उत्तर प्रदेश दुसरा क्रमांक आणि तामिळनाडूचा तिसरा क्रमांक लागतो. याच वर्षी महसुली जमेत उत्तर प्रदेशचा पहिला क्रमांक, महाराष्ट्राचा दुसरा क्रमांक आणि तामिळनाडूचा तिसरा क्रमांक लागतो. तसेच महसुली खर्चामध्ये महाराष्ट्राचा पहिला क्रमांक लागतो. त्या खालोखाल उत्तर प्रदेशचा दुसरा क्रमांक व तामिळनाडूचा तिसरा क्रमांक लागतो.

महाराष्ट्र राज्याचा इतर राज्यांशी वस्तू व सेवा कर याबाबतचा तौलनिक अभ्यास:- सन २०२०-२१ ते २०२२-२३ या कालावधीतील महाराष्ट्र राज्याचा इतर राज्यांशी वस्तू व सेवा कर याबाबतची तुलना पुढील तक्ता क्रमांक ७ मध्ये करण्यात आलेली आहे.

तक्ता क्रमांक ७

महाराष्ट्र राज्याचा इतर राज्यांशी वस्तू व सेवा कर याबाबतचा तौलनिक अभ्यास (कोटी रुपये)

राज्य	२०२०-२१	२०२१-२२	२०२२-२३
आंध्र प्रदेश	१८,८७१	२३,२२५	२९,०२५
गुजरात	२९,४५९	४९,५६५	५७,६९१
कर्नाटक	३७,७११	४५,९४७	५३,२२०
केरळ	२०,०२८	२४,३५१	३६,८१८
मध्य प्रदेश	१७,२५८	२१,६००	२५,०००
महाराष्ट्र	६९,९४९	१,०७,८०७	१,१९,९००
राजस्थान	२०,७५५	३२,१४५	३९,५००
तामिळनाडू	३७,९४२	४३,०२३	४९,५६५
तेलंगणा	२२,१९०	३१,०००	३६,२०३
उत्तर प्रदेश	४२,८६०	६४,७७५	८८,२६४

आधार:- भारतीय रिझर्व्ह बँक - अहवाल

तत्का क्रमांक ७ वरून असे स्पष्ट होते की, सन २०२०-२१ मध्ये महाराष्ट्रातून सर्वात जास्त म्हणजे ६९,९४९ कोटी रुपयांचा जी एस टी द्वारे महसूल प्राप्त झाला. त्यानंतर उत्तर प्रदेशातून ४२,८६० कोटी तर तमिळनाडूतून ३७,९४२ कोटी रुपयांचा महसूल प्राप्त झाला आहे. सन २०२०-२१ च्या तुलनेत २०२२-२३ मध्ये महाराष्ट्रातून मिळणाऱ्या जी एस टी उत्पन्नात ७१% नी वाढ झालेली आहे.

निष्कर्ष:

- १) सन २०१९-२० च्या तुलनेत २०२३-२४ मध्ये महसुली जमेत ७१% नी वाढ झालेली आहे तर महसुली खर्चात ६८ % नी वाढ झालेचे दिसून येते.
- २) सन २०१९-२० च्या तुलनेत २०२३-२४ मध्ये महसुली तुटीत १४ % नी वाढ झालेली असून सन २०२३-२४ मध्ये महसुली तुट ४.०१% होती. .
- ३) सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या सात वर्षांच्या कालावधीत राज्याच्या एकूण कर महसूलात ८३% नी वाढ झाली आहे.
- ४) सन २०१८-१९ ते २०२४-२५ या कालावधीमध्ये घटक निहाय स्वतःच्या कर महसूलात ८२ % नी वाढ झालेली आहे.
- ५) सन २०१८-१९ आणि २०२४-२५ या कालावधीमध्ये वेतन व मजुरी यावर होणाऱ्या खर्चात ९८ % नी वाढ झालेली आहे.
- ६) सन २०२४-२५ मध्ये घटक निहाय एकूण खर्चाच्या ४०.०% खर्च हा सामाजिक व सामुहिक सेवांवर प्रस्तावित होता.
- ७) सन २०२३-२४ मध्ये स्वतःच्या कर महसूली जमेत महाराष्ट्र राज्याचा पहिला क्रमांक लागतो. त्या खालोखाल उत्तर प्रदेश दुसरा क्रमांक आणि तामिळनाडूचा तिसरा क्रमांक लागतो.
- ८) सन २०२३-२४ मध्ये महसूली खर्चात महाराष्ट्र राज्याचा पहिला क्रमांक लागतो. त्या खालोखाल उत्तर प्रदेशचा दुसरा क्रमांक आणि तामिळनाडूचा तिसरा क्रमांक लागतो.
- ९) सन २०२०-२१ मध्ये महाराष्ट्रातून सर्वात जास्त म्हणजे ६९,९४९ कोटी रुपयांचा जी एस टी द्वारे महसूल प्राप्त झाला
- १०) सन २०२०-२१ च्या तुलनेत २०२२-२३ मध्ये महाराष्ट्रातून मिळणाऱ्या जी एस टी उत्पन्नात ७१% नी वाढ झालेली आहे.

शिफारसी:-

- १) राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे थकीत कमी करण्यासाठी काटेकोरपणे लक्ष ठेवण्यासाठी प्रशासकीय विभागांना आवश्यक सूचना द्याव्यात.
- २) राज्य सरकारने स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे केंद्रावरील अवलंबित्व कमी करणे.
- ३) महाराष्ट्र शासनाने तोट्यात असलेल्या सर्व राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या कामकाजाचा आढावा घ्यावा आणि त्यांची आर्थिक कामगिरी सुधारण्यासाठी आवश्यक पावले उचलावीत.
- ४) राज्य सरकारांना अधिक स्वायत्तता प्रदान करणे.
- ५) वित्त आयोगाची कक्षा रुंदीकरण करणे.
- ६) सशर्त अनुदानांचा पर्याप्त वापर करणे.

संदर्भसूची:-

1. महाराष्ट्रची आर्थिक पाहणी, २०२२-२३, २०२३-२४, २०२४-२५. अर्थ व सांख्यिकी विभाग
2. कुलकर्णी जी. एम. (२०१६), अर्थशास्त्र आणि सार्वजनिक वित्त, औरंगाबाद, विवेक प्रकाशन
3. पाटील ए. एस. (२०१७), सार्वजनिक वित्त, भारतीय परीप्रेक्ष्य, नागपूर, ज्ञानदीप प्रकाशन.
4. Bhatia H.L. (2018), Public finance (30th ed.) Vikas publishing House.
5. Indian economy- Ramesh Singh
6. शिवार्थ, स्मरणिका २०२५, ३५ वे वार्षिक अधिवेशन, ५ जानेवारी २०२५, संपादक प्रा. डॉ. जयवंत इंगळे.
7. <https://finance.maharashtra.gov.in>, date: 28/08/2025.